

6. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом УРСР від 10 груд. 1971 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – Додат. до № 50. – Ст. 375.

7. Бахрах Д.Н. Советское административное право: учеб. / Бахрах Д.Н., Додин Е.В., Здир Я.А. / Под ред. В.М. Манохина. – М.: Юрид. лит., 1977. – 544 с.

8. Устав о промышленном труде (Св. Зак. Т. XI ч. 2, изд. 1913 г., статьи 1–228 и 541–597) с правилами и распоряжениями, изданными на основании этих статей, с разъяснениями к ним Правительствующего Сената и административных установлений, приложениями и указателями, алфавитным, предметным и сравнительным поставительным / Составил В.В. Громан. – Петроград: Издание Юридического книжного склада «Право», 1915. – 439 с.

9. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18, 19 – 20, 21 – 22. – Ст. 144.

10. Зуйков Г.Г. Основы научной организации управления и труда в органах внутренних дел / Г.Г. Зуйков, Г.А. Туманов, В.Д. Малков и др. / Под ред. проф. Г.Г. Зуйкова. – М.: МВШ МВД СССР, 1973. – 112 с.

11. Закон України від 24 берез. 1995 р. «Про охорону праці» // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.

12. Щербина В.І. Функції трудового права: моногр. / В.І. Щербина – Д.: Акад. митн. служби України, 2007. – 425 с. – Бібліогр.: С. 388 – 424.

13. Веселый В.З. Теория управления в правоохранительной деятельности: учеб. / В.З. Веселый, Г.М. Воскресенский, В.Е. Караханов, В.Д. Малков и др. / Под ред. В.Д. Малкова. – М.: Академия МВД СССР, 1990. – 324 с.

14. Дисциплінарний статут митної служби України: Затверджено Законом України від 6 вересня 2005 р. // Уряд. кур'єр. – 2005. – № 193. – 12 жовт.

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЖИТТЮ АБО ЗДОРОВ'Ю ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

О. ЛОБАН,
військовий комісар Приморського району м. Одеси,
здобувач кафедри цивільного права НУ«ОЮА»

SUMMARY

In the article features of subject structure of the obligations which arise owing to infliction of harm to life and health of the military personnel are investigated. Debtors and creditors of this obligation are defined, their specifics is analysed.

Keywords: military personnel, compensation of harm, life, health, subjects.

В статье исследуются особенности субъектного состава обязательств, которые возникают вследствие причинения вреда жизни и здоровью военнослужащих. Определены должники и кредиторы данного обязательства, проанализирована их специфика.

Ключевые слова: военнослужащий, возмещение вреда, жизнь, здоровье, субъекты.

Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю військовослужбовців, як і будь-яке цивільне зобов'язання, складається з наступних елементів: суб'єктів, об'єкту та змісту. Але ці елементи набувають своєї специфіки з урахуванням особливостей правового статусу військовослужбовців. Особливе значення при цьому набуває специфіка суб'єктного складу відносин, які виникають з приводу заподіяння шкоди життю або здоров'ю військовослужбовця, тому це питання потребує детального дослідження.

Відповідно до ст. 509 ЦК України, зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Отже, суб'єктами зобов'язання відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю військовослужбовця, виступають кредитор (військовослужбовець або члени його сім'ї, утриманці) та боржник (особа, що зобов'язана відшкодувати шкоду).

Визначення поняття «військо-

вослужбовець» дається в Законі України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року, відповідно до якого військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу. Як зазначав Л. М. Добровольський, правове становище військовослужбовців у державі в деяких відносинах є відмінним від правового становища інших громадян. На це становище військовослужбовців впливає особлива природа військової служби. Визначальним моментом в цьому відношенні є: по-перше, особливий публічно-правовий характер армії як організації, призначеної для озброєної боротьби; по-друге, осо-

близькість взаємних відносин її елементів (дисципліна, військовий правопорядок), обумовлена в своєму існуванні необхідністю внутрішньої згуртованості армії і проникнення її одним духом, і, по-третє, - сутність військової служби як служби державної взагалі [1].

Сьогодні більшість вчених дотримуються єдності у думках, що статус військовослужбовців складається з двох частин – загальної, яка є ідентичною правовому статусу громадянина взагалі, і спеціальної військово-службової частини [2, с. 14-15; 3, с. 16]. Як зазначає Л. Д. Воєводін, у галузі регламентації відносин держави і особи Конституція встановлює початкові засади. Іншими словами, вона закріплює лише основи правового статусу особи в суспільстві. У цих основах міститься те загальне, що конкретизується в статусі громадян, які об'єднані в групи (шари), наприклад, за професійними, віковими, соціальними і іншими ознаками.

Деякі вчені, щоправда, звертають увагу на те, що конституційно-правовий статус людини і громадянина поширюється на військовослужбовців з урахуванням можливостей його реалізації у Збройних Силах, що тягне деякі обмеження у конституційних правах та свободах при проходженні громадянами військової служби. Тому загальна частина правового статусу військовослужбовців включає в себе лише ті права та свободи, які не піддаються обмеженням відносно даного суб'єкта права, і ті обов'язки, які покладаються на всіх громадян держави, у тому числі і на військовослужбовців [4, с. 14; 5, с. 15-16].

Саме такий підхід закріплено чинним законодавством. Так, відповідно до ст. 1-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та

членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р., військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених законодавством.

Право на відшкодування заподіяної шкоди мають або самі військовослужбовці (у випадку поранення чи інвалідності), або члени їх сімей або утриманці (у випадку загибелі військовослужбовця). Визначення членів сім'ї, батьків та утриманців військовослужбовця або військовозобов'язаного чи резервіста здійснюється відповідно до Сімейного кодексу України. Так, відповідно до ст. 3 СК України, сім'єю є особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. У виняткових випадках членами однієї сім'ї вважаються особи, які проживають окремо, але це пов'язано з поважними причинами. СК України також встановлює досить чітко коло осіб, між якими можуть виникнути правовідносини щодо надання утримання; визначає підстави, основні умови, порядок та строки надання утримання, а також випадки, в яких надання утримання припиняється.

Боржником у зобов'язаннях з відшкодування шкоди, за загальним правилом, є особа, що безпосередньо заподіяла шкоду. Проте у зобов'язаннях, що виникають у зв'язку з завданням шкоди життю або здоров'ю військовослужбовця, не завжди обов'язок відшкодувати шкоду покладається на безпосереднього заподіювача шкоди, у деяких випадках така шкода повинна бути відшкодована державою або військовою частиною. Так, держава відшкодовує шкоду, заподіяну військовослужбовцю

злочином (ст. 1177 ЦК України), або у випадках заподіяння військовослужбовцю шкоди органом державної влади чи його посадовою особою (ст. 1172, 1173 ЦК України), а також у випадках завдання шкоди військовослужбовцю незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього слідства, прокуратури або суду (ст. 1176 ЦК України) та у деяких інших випадках. Військова частина відшкодовує шкоду, заподіяну військовослужбовцям робітниками військової частини (ст. 1172 ЦК України) або джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України). З урахуванням зазначених особливостей, розглянемо специфіку суб'єктного складу зобов'язань відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю військовослужбовця.

Безпосереднім заподіювачем шкоди у зобов'язаннях відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю військовослужбовця, є особа, поведінкою якої було завдано шкоди життю або здоров'ю військовослужбовця. Така поведінка може бути правомірною (завдання шкоди при самозахисті), але у більшості випадків йдеться про неправомірну поведінку заподіювача шкоди. Заподіювачем шкоди може бути як фізична, так і юридична особа, а також держава. Так, оскільки військовослужбовці знаходяться під захистом держави, вона зобов'язана відшкодовувати завдану їм шкоду за рахунок бюджетних коштів. Відповідно до ст. 2, 167 ЦК України, держава виступає рівноправним учасником цивільних відносин і, відповідно, у передбачених законом випадках має відшкодувати завдану шкоду у повному обсязі.

Особливої специфіки зобов'язання відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю військовослужбовця набувають за участі в них юри-

дичних осіб. Зокрема тут постає питання щодо військової частини як суб'єкта зобов'язань відшкодування шкоди. Остання, як зазначалось, виступає боржником у вказаному зобов'язанні у випадках, коли шкода заподіяна їй працівником або джерелом підвищеної небезпеки.

На сьогоднішній день доктринально встановлено, що військова частина відповідає всім ознакам юридичної особи, що дає підстави визнавати за нею властивість бути повноправним учасником цивільних правовідносин. Крім того, у юридичній літературі зазначається, що військові частини слід вважати юридичними особами публічного права [6].

Щодо організаційно-правової форми військової частини у юридичній літературі висловлюються різні точки зору. Так, на думку В. Й. Кіселя, організаційно-правовою формою військових частин як суб'єктів цивільного права є форма установи публічного права. Проте науковець вважає за доцільне визначати військову частину не через поняття установи публічного права, а через поняття бюджетної установи. На думку вченого, військова частина як бюджетна установа — це створена Міністерством оборони України унітарна неприбуткова організація, фінансована з коштів державного бюджету, яка призначена для виконання національно-значимих завдань, пов'язаних з обороною України, забезпеченням її територіальної цілісності та суверенітету [6].

С. О. Іванов зазначає, що військова частина є установою публічного права. На користь цього висновку науковець наводить наступні аргументи. По-перше, військові частини за спрямуванням своєї діяльності є неприемницькими організаціями. Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України» не

передбачається можливість реалізації військовими частинами підприємницької діяльності. По-друге, з урахуванням ознак, що характеризують організаційно-правову форму юридичної особи, до яких можна віднести порядок створення, мету діяльності, склад засновників, правовий режим майна, установчі документи, механізм управління та несення відповідальності, порядок припинення діяльності, військову частину можна віднести до установ публічного права [7, с. 75-76].

Таким чином, правове положення військової частини дає можливість при прийнятті рішення щодо відшкодування нею шкоди застосовувати норми про установу. По цих зобов'язаннях військова частина відповідає коштами, які знаходяться в її розпорядженні, а у випадку їх недостатності до субсидіарної відповідальності може бути залучена держава.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 176 ЦК України, держава, Автономна Республіка Крим, територіальна община не відповідають за зобов'язаннями створених ними юридичних осіб, окрім випадків, передбачених законом. Така юридична особа, тобто державна установа, відповідає за своїми зобов'язаннями коштами, які є в її розпорядженні.

У законодавстві можуть встановлюватися випадки, коли держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада може нести відповідальність за зобов'язаннями юридичних осіб публічного та приватного права, які ними створені (наприклад, за зобов'язаннями створення окремих установ, казенних підприємств та ін.). За таких обставин, як правило, застосовується субсидіарна відповідальність при недостатності грошових коштів останніх [8, с. 86].

Тобто якщо основний борж-

ник (військова частина) в зобов'язанні із спричинення шкоди зважаючи на відсутність (недостатність) грошових коштів не виконає повністю або частково свої зобов'язання по відшкодуванню шкоди, заподіяної життю або здоров'ю військовослужбовців, то субсидіарну відповідальність несе держава.

Проте для того, щоб визнати обов'язок будь-якої організації, у тому числі військової частини, відшкодувати шкоду, необхідно встановити, що у діях (або бездіяльності) осіб, які формують її «людський субстрат», була виражена діяльність самої цієї організації. За ці дії організація відповідає як за власні дії (ст. 1172 ЦК України). Заподіювач шкоди, у передбачених законом випадках, несе перед організацією відповідальність за заподіяну шкоду у порядку регресу, за наявності достатніх умов (ст. 1191 ЦК України). Якщо ж у діях чи бездіяльності заподіювача шкоди не виражалась діяльність самої організації, за заподіяну шкоду відповідає безпосередній її заподіювач [9, с. 22].

Крім того, військовою частиною шкода відшкодовується лише у випадках, коли військовослужбовець на момент заподіяння йому шкоди виконував свої військові обов'язки. Так, відповідно до ст. 1172 ЦК України юридична особа відшкодовує шкоду, завдану їй працівником при виконанні ним службових обов'язків.

Отже, за шкоду, заподіяну військовослужбовцями під час виконання обов'язків військової служби, цивільно-правова відповідальність настає для військової частини. А остання вже наділяється правом регресної вимоги до винної особи в розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлено законом. Такий підхід пояснюється тим, що службові дії будь-якого вій-

ськовослужбовця розглядаються як дії самої військової частини, тому і шкода, заподіяна службовими діями військовослужбовців розглядається як шкода, заподіяна самою військовою частиною і, відповідно, остання несе за них відповідальність. У даному випадку військовослужбовець не відповідає перед потерпілим, для нього настає відповідальність тільки перед військовою частиною за правилами регресу. Проте для цього необхідно, щоб у діях військовослужбовця проявлялася функція цієї частини, та діяльність, виконання якої й складає обов'язок військової служби [10, с. 79].

Як зазначає С. Д. Гринько, правовий зв'язок юридичної або фізичної особи з працівником втілюється у трудових відносинах та у відносинах служби (працівники Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України і військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань) незалежно від характеру (постійні, тимчасові, сезонні) або виконання іншої роботи за трудовим договором (ч. 1 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»); замовника з підрядником у цивільно-правових відносинах; підприємницьких товариств, кооперативів з учасниками (членами) у відносинах членства.

Покладення обов'язку відшкодувати шкоду на юридичну особу пояснюється тим, що працівник у цьому випадку юридично втілює його волю. Юридична особа реалізує свою цивільну право- та дієздатність через дії працівників. Тобто дії працівників юридично сприймаються як дії самої юридичної особи. Економічний результат такого підходу полягає у перенесенні

ризиків збитків, який виникає внаслідок відшкодування шкоди, на юридичну особу. У разі судового спору відповідачем у таких справах є юридична особа, а безпосередній заподіювач шкоди притягується як третя особа. Матеріальне становище останнього значення не має. Закон передбачає можливість урахування матеріального становища тільки фізичної особи, яка завдала шкоди, коли особа, яка зобов'язана відшкодувати шкоду, та особа, яка її завдала, співпадають [11, с. 438-439].

У випадку, якщо шкода була заподіяна військовослужбовцем хоча й під час виконання обов'язків військової служби, але діями, які не є службовими, військова частина за нього не несе відповідальність. Питання про відшкодування шкоди, заподіяної військовослужбовцем не під час виконання обов'язків військової служби має вирішуватись наступним чином. По-перше, необхідно з'ясувати, була шкода заподіяна в період несення військової служби чи під час виконання обов'язків військової служби. Якщо військовослужбовець заподіяв шкоду не під час виконання військових обов'язків, але під час несення військової служби, то він несе відповідальність на загальних підставах, передбачених цивільним законодавством. Аналогічно вирішується питання про заподіяння шкоди військовослужбовцем іншій особі у вільний від військової служби час [10, с. 80].

Отже, у наведеній ситуації обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю військовослужбовцем покладається на безпосереднього заподіювача шкоди – іншого військовослужбовця, тобто на фізичну особу. При цьому постає питання про дієздатність військовослужбовця. У юридичній літературі зазна-

чається, що військовослужбовці володіють деліктоздатністю, тобто здатністю нести юридичну відповідальність за свої дії [12, с. 187]. Як відомо, деліктоздатність є елементом дієздатності фізичної особи, і означає можливість особи нести самостійну майнову відповідальність, що пов'язується з досягненням певного віку та наявністю певного рівня психічного здоров'я. Цивільно-правову деліктоздатність військовослужбовців можна віднести до категорії спеціальної, оскільки це пов'язано із специфікою військово-правових відносин. Так, у ст. 1 Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі закріплено, що за шкоду, заподіяну державі не під час виконання службових обов'язків, військовослужбовці і призвані на збори військовозобов'язані несуть матеріальну відповідальність у порядку, передбаченому цивільним законодавством України. Отже, настання цивільно-правової відповідальності військовослужбовців залежить від факту заподіяння шкоди не при виконанні обов'язків військової служби [10, с. 67-68].

Шкода життю або здоров'ю військовослужбовця може бути завдана не лише діями працівників військової частини, але й діяльністю або бездіяльністю інших фізичних осіб. При цьому відшкодування завданої шкоди не буде відрізнитись якимись особливостями. Головним питанням тут є питання про дієздатність фізичної особи, яка заподіяла шкоду військовослужбовцю і, відповідно, про її здатність бути суб'єктом зобов'язання відшкодування шкоди. Як зазначалось, наявність деліктоздатності пов'язується з досягненням певного віку та наявністю певного рівня психічного здоров'я. Відповідно і нести відповідальність

за вчинені дії особи можуть лише за наявності певного рівня психічної зрілості, який, до того ж, має бути вищим, ніж той рівень, за наявності якого особа отримує часткову правочиноздатність, тобто здатність самостійно укладати правочини. Наприклад, особи у віці до 14 років, незважаючи на наявність у них можливості укладати дрібні побутові правочини (ч. 1 ст. 31 ЦК України), є неделіктоздатними (ч. 2 ст. 31 ЦК України). Відповідно до ст. 1178 ЦК України, шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується його батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка здійснює виховання малолітньої фізичної особи, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини.

Таким чином, у випадках заподіяння шкоди життю або здоров'ю військовослужбовця фізичною особою, суб'єктами зобов'язання з відшкодування вказаної шкоди можуть бути як інші військовослужбовці, так і цивільні фізичні особи. У першому випадку, якщо шкоди було завдано військовослужбовцем при виконанні ним службових обов'язків застосовуються спеціальні правила про залучення у якості суб'єкта з відшкодування шкоди військової частини. У другому випадку застосовуються загальні правила про відшкодування шкоди, заподіяної фізичними особами.

У підсумку зазначимо, що суб'єктами зобов'язання з відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю військовослужбовця, виступають, з одного боку військовослужбовець (або члени його родини чи утриманці, у випадку смерті військовослужбовця), а з іншого – як фізичні, так і юридичні особи, а також держава. При цьому фізичними особами можуть бути як інші військовослужбовці або

працівники військової частини, так і цивільні фізичні особи. Питання про відшкодування шкоди у першому випадку буде вирішуватись залежно від того, чи було завдано шкоди при виконанні військових обов'язків, чи заподіяння шкоди не було пов'язане з їх виконанням.

Література:

1. Добровольский А.М. Особенности положения военнослужащих в области публичного права / А.М. Добровольский - [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://voenprav.ru/doc-2481-1.htm>.
2. Артамонов Н.В. Правовой статус советских военнослужащих и его обеспечение / Н.В. Артамонов. - М.: Изд-во Воен. ин-та, 1984. - 367 с.
3. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: Учебное пособие / Л.Д. Воеводин. - М.: ИНФРА • М-НОРМА, 1997 - 285 с.
4. Кудашкин А.В. Военная служба как особый вид государственной службы / А.В. Кудашкин // Государство и право. - 2002. - № 3. - С. 12-19.
5. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. М.М. Расолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 593 с.
6. Кісель В.Й. Військові частини як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В.Й. Кісель. - Київ, 2007. - 19 с.
7. Иванов С.О. Организационно-правовая форма военной части как юридической особи / С.О. Иванов // Университетские научные записки. - 2009. - № 3 (31). - С. 74-80.
8. Жила О.В. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю службових осіб органів державної податкової служби України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Олександр Владиславович Жила. - Одеса, 2009. - 205 с.
9. Кулешов Г.В. Возмещение вреда, причиненного жизни и здоровью военнослужащего (вопросы

теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Геннадий Викторович Кулешов. - Волгоград, 2003. - 195 с.

10. Русу С.Д. Захист прав військовослужбовців у зобов'язаннях, що виникають внаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Світлана Дмитрівна Русу. - Хмельницький, 1998 - 182 с.

11. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія / С.Д. Гринько; за наук. ред. Є.О. Харитоновна. - Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. - 724 с.

12. Общая теория права и государства: Учебник // Под ред. В. В. Лазарева, 2-е изд., переработ. и доп. - М.: Юристъ, 1996. - 472 с.